
НЕ 1.1. Предмет і метод економічної теорії

(4 год.)

1. Становлення і основні етапи розвитку економічної теорії як науки.
 2. Предмет економічної теорії та її функції. Позитивна та нормативна економічна теорія.
 3. Економічні закони, принципи і категорії. Система економічних законів.
 4. Методи пізнання економічних процесів і явищ. Загальні та спеціальні методи наукового пізнання та їх використання.
-

Напевне, неможливо встановити точну дату народження будь-якої науки. Тим більше, якщо ця наука є суспільною і відображає процеси розвитку економічного життя у взаємозв'язку і взаємодії як економічних, так і політичних, культурно-історичних, соціально-психологічних та інших процесів.

Й.Шумпетер (1883-1950рр.) писав, що народження економічної теорії – це тривалий історичний процес, який протікав із середини сімнадцятого до кінця вісімнадцятого століття:

„Історія економічної думки починається з письмових джерел національних теократій, стародавнього світу. Однак історія економічного аналізу розпочинається лише з греків...”

Г. Шмолер (1838-1917) вважав, що економічна наука складалася із розрізнених частин, які змогли поєднати лише у XVIII-XIX ст.

Українські вчені Т.Ф.Степанов (1795-1847), І.В.Вернадський (1821-1884), М. М.Вольський (1834-1876) з'ясували три види причин більш пізньої, у

порівнянні з іншими галузями знань, появи економічної теорії як науки.

Перша група причин пов'язана із особливостями психології людського мислення – це те, що економічні проблеми вважалися проблемами взагалі, звичними, буденними, наочними, а тому не потребували наукового осмислення.

Другу групу причин вони пов'язували із необхідністю існування низки умов, за яких виникає наука. До таких умов вони відносили наявність тривалого історичного досвіду господарювання, значного „запасу” пережитих фактів; значний розвиток методів дослідження, пізнавальної могутності та освіти взагалі; високий ступінь розвитку інших наук, які можуть дати ряд основоположних понять для побудови економічних знань (історії, філософії, природничих та політичних наук).

Причини *третьої групи* пов'язані зі специфікою співвідношення практики, мистецтва і теорії економічного розвитку. Англійський професор М. Блауг у праці „Економічна думка в ретроспективі” пояснює виникнення економічної теорії як науки лише у XVIII ст. такими причинами: 1) економічні угоди напередодні століття не інтегрувались на національному або, навіть, регіональному рівнях; 2) економічні системи строго обмежувались воєнними або політичними міркуваннями; 3) економічні мотиви впливали лише на деякі мотиви економічної поведінки.

Перші спроби теоретичного узагальнення принципів організації та управління господарством, аналізу поділу праці та процесів товарного обміну з'явилися у Ксенофонта та Аристотеля. Вони ввели термін „**економія**” („ойкономія”, від грец. „ойкос” - дім, господарство, „номос” - правило, закон).

Аристотель розділив усі види господарської діяльності на дві сфери: економіку і хремастику. Економіку він вважав природною, справедливою, пов'язаною з нагромадженням засобів, необхідних для існування людей і держави, а хремастику – протиприродною і безчесною, мистецтвом наживи багатства, зараховуючи до неї велику торгівлю і лихварство. Аристотель розділив усі види господарської діяльності на дві сфери: економіку і хремастику. Економіку він вважав природною, справедливою, пов'язаною з нагромадженням засобів, необхідних для існування людей і держави, а хремастику – протиприродною і безчесною, мистецтвом наживи багатства, зараховуючи до неї велику торгівлю і лихварство.

- ПЕРШИМ НАПРЯМКОМ в економічній теорії історично став **меркантилізм** (від франц. „*мерканте*” - торговець, купець). Представники цього напрямку (Т.Мен, А.Монкретьєн, Ж.Б.Кольбер) основне місце в економічних процесах відводили торгівлі. У „Трактаті політичної економії” А.Монкретьєна (1615) вперше з’явилась і **перша назва економічної науки - політична економія**, яка означає в перекладі з грецької мови мистецтво управління економікою з боку держави.
- У середині XVIII ст. на зміну меркантилістам прийшли **фізіократи**. Засновником цього напрямку в економічній теорії став Ф.Кене, а його найбільш відомі представники – А.Тюрго, В.Мірабо, Г.Летрон. У працях фізіократів, особливо у праці Ф.Кене „Економічна таблиця” (1758), присутній аналіз складних економічних процесів: нагромадження капіталу, формування нової класової структури в суспільстві, процесів відтворення суспільного виробництва.
- Дійсно науковий характер економічна теорія отримала у працях представників **класичної школи політичної економії** – В.Петті, П.Буагільбера, А.Сміта, Д.Рікардо. Цей напрямок в економічній теорії виник в епоху промислового перевороту і бурхливого розвитку продуктивних сил та капіталістичних економічних відносин у Великобританії.

Основні теоретичні засади цієї школи:

- ідеї природного порядку, які визначають права приватної власності, свободи вибору, конкуренції;
- концепція „економічної людини”, яка вступає в економічні відносини з метою реалізувати власні потреби та інтереси;
- ідеологія економічного лібералізму (від фр.*laissez faire* – дозволяйте робити все), відповідно до якої держава не повинна втручатись в економічну діяльність індивідів.

Марксизм: К.Маркс, Ф.Енгельс, В.Ленін розробили пролетарську політичну економію. Вони науково описали сучасний їм лад, виявили закономірності розвитку капіталізму в XIX - на початку XX ст.

К.Маркс логічно описав:

- механізм дії системи економічних законів у суспільстві,
- систему відтворення економічних процесів,
- механізм взаємодії процесів виробництва, розподілу, обміну і споживання,
- причини виникнення та способи розв'язання економічних суперечностей,
- розробив методологію дослідження економічних процесів

Їхньою помилкою було те, що вони не змогли побачити перспективи розвитку цього суспільства, можливості його трансформації, пристосування до змін, розв'язку економічних і соціальних суперечностей.

Неокласичний напрямок в економічній науці виник наприкінці XIX ст.

Представники: А.Маршалл Дж.Хікс, Ф.Хайєк, Дж.Мід, Р.Солоу.

Усіх цих вчених об'єднує прихильність до вільної конкуренції, відстоювання принципу невтручання держави в економіку.

Основна сфера їх дослідження – підприємство, споживач.

Крім мікроекономічного аналізу ще однією засадою неокласичного аналізу вважається **маржиналізм**. До цього напрямку відносять австрійську (К.Менгер, Є.Бем-Баверк, Ф.Візер),

- математичну школу (У.Джевонс, Л.Вальрас, В.Парето)
- американську школу граничної продуктивності (Дж.Б.Кларк),
- кембріджську школу (А.Маршалл).

Маржиналізм (від англ. „*marginal* - граничний) – це теорія, яка характеризує економіку як систему взаємопов'язаних економічних суб'єктів та пояснює економічні процеси і явища виходячи із ідеї граничних або крайніх величин, які пояснюють не суть певного явища чи процесу, а їх зміну при зміні певного фактора.

Провідний принцип маржиналізму – суб'єктивно-психологічний підхід до економічних процесів і явищ, який дає можливість визначити загальні правила економічної поведінки господарських суб'єктів. Його поява знаменує повернення економічної теорії в бік аналізу потреб і корисності як основного фактора цінності. Попередник маржиналістів Г. Госсен першим сформулював закони психологічної оцінки корисності спожитих благ.

Сучасним варіантом неокласичної теорії вважається **теорія раціональних очікувань** (Дж.Мут, Т.Сарджент, Е.Прескот, Р.Барроу, Р.Лукас)

Грунтується на тих самих принципах:

- раціональність поведінки господарських суб'єктів;
- повнота інформації;
- досконала конкурентність;
- негайна реакція попиту і пропозиції на нову економічну інформацію та ін.

Вони вважають, що господарські суб'єкти здатні приймати раціональні рішення, пристосовуючись до умов ринку, оскільки вони мають доступ до ринкової інформації, уміють її аналізувати, визначають цілі і завдання, передбачають результати і приймають контрзаходи.

Інституціоналізм – виник у США на початку ХХ ст. Його представники (Т.Веблен, У.Мітчелл, Дж.Гелбрейт, Я.Тінберген). Вважають, що предмет економічної науки, що вона не може обмежуватись суто економічними відносинами, оскільки на її розвиток впливає низка соціально-економічних інститутів: держава, правові структури, банки, крупні корпорації, науково-дослідні інститути, політичні партії, церква, суспільні організації тощо.

Д.Норт: Інститути – це правила гри в суспільстві, або, більш формально, обмеження, які створені людьми для регулювання взаємовідносин. Це набір правил, що структурують суспільні взаємовідносини певним особливим чином. Вони можуть бути як формальними законами (конституція, законодавство, права власності), так і неформальними (традиції, звичаї, мотиви поведінки).

Різні модифікації цього напрямку:

- соціально-психологічний інституціоналізм (Т.Веблен),
 - соціально-правовий (Дж.Коммонс),
 - кон'юктурознавство (У.Мітчелл).
-

Кейнсіанство. Засновник Дж.М.Кейнс в 30-х роках ХХ ст. запропонував принципово нові методи регулювання економіки, що базуються на новій економічній ролі держави. У праці Дж.М.Кейнса „Загальна теорія зайнятості, процента і грошей” (1936) були запропоновані методи, що могли вивести економіку з кризи: активне втручання держави в економіку, формування та стимулювання ефективного попиту, регулювання інвестиційної діяльності. Пізніше з’явилися некейнсіанські та посткейнсіанські теорії (Р.Харрод, Е.Домар, Е. Хансен, Дж. Робінсон, Л.Пазінетті та ін.).

Представники **теорії економіки пропозиції** Ф.Хайєк, М.Фелдстайн, А. Лаффер у 70-80-х роках запропонували новий підхід у вивченні економічних проблем, побудований на регулюванні не факторів попиту, а факторів пропозиції, через зменшення податків та проведення обмежуючої грошової політики.

Ця теорія була реалізована у економічній політиці президента США Р. Рейгана (1980-1988рр.). Рейганоміка включала:

- 1) припинення росту державного втручання в економіку шляхом заморожування та скорочення державних соціальних програм;
 - 2) зниження податків;
 - 3) втримання росту грошової маси; 4) звуження рамок державного регулювання приватного бізнесу.
-

Школа **неокласичного синтезу** (Дж.Хікс, П.Самуельсон)

Вважають, що залежно від стану економіки потрібно використовувати або кейнсіанські рекомендації державного регулювання, або рецепти економістів, які стоять на позиціях обмеження державного втручання в економіку. Найкращим методом регулювання вони вважають застосування грошово-кредитних інструментів.

З другої половини 70-х років ХХ ст. з'явився **монетаризм**. Його засновник М.Фрідмен. Він виходив з того, що грошова політика повинна бути спрямована на досягнення відповідності між попитом на гроші та їх пропозицією. А для цього необхідно, щоб процент приросту грошей в обігу відповідав приросту цін і національного продукту. В цьому суть так званого *правила Фрідмена*.

Неолібералізм – це сучасний напрямок в економічній науці, прихильники якого відстоюють принцип саморегулювання, економічної свободи господарських суб'єктів, обмеженості економічної ролі держави. До неолібералізму відносять представників різних шкіл: чиказької (М.Фрідмен), лондонської (Фр. фон Хайек), фрайбурзької (В.Ойкен, Л.Ерхард).

Економісти-глобалісти виходять з того, що подальший розвиток економічних процесів веде до поглиблення взаємозв'язку і взаємообумовленості усіх суспільно-економічних, соціально-політичних, національно-культурних процесів.

В основі їх досліджень лежать:

- теорії індустріального та постіндустріального суспільства (Дж.Гелбрейт, В.Ростоу, Р.Арон)
 - футурологічна теорія Е.Тоффлера
 - теорія постіндустріального суспільства Д.Белла
 - теорія інформаційного суспільства (М.Кастельс, Р.Кроуфорд, Ж.Сапір)
 - теорія суспільного вибору (Дж.Бьюкенен).
-

2. Предмет економічної теорії та її функції. Позитивна та нормативна економічна теорія.

У 1948 році в „Економіксі” П.Самуельсон визначив предмет дослідження як науку „...про те, як люди, що взаємодіють у суспільстві, вибирають спосіб використання дефіцитних ресурсів, які можуть мати багатоцільове призначення, для того, щоб виробити різноманітні товари і розподіляти їх тепер або в майбутньому для споживання різних індивідів і груп суспільства”. Після П.Самуельсона більшість учених погоджуються із універсальністю його визначення і завжди підкреслюють *проблему обмеженості ресурсів і безмежності потреб.*

Предмет економічної науки - вивчення проблем ефективного використання обмежених виробничих ресурсів та управління ними з метою досягнення максимального задоволення матеріальних потреб людини

Р.Декарт колись зауважував: „Визначте значення слів, і ви врятуєте людство від половини його помилок”. Це має значення і у визначенні самої назви та предмета економічної науки. А.Маршалл уперше запропонував замінити традиційну назву науки „політична економія” на більш широкий термін – „економікс”. Зміна назви була не випадковою, - Маршалл вважав, що роль держави в регулюванні економіки не варто перебільшувати, тому й відмовився від першої частини назви.

„Економікс” частіше сприймають як науку про принципи ринкового функціонування економіки на мікро- і макрорівні; науку, що має більш прикладний характер.

Сучасна економічна теорія має справу з дуже складними процесами, тому використовує так званий **синергетичний підхід** у дослідженнях:

- Акцентує увагу на процесах нестійкої рівноваги та нестабільності економічних систем.
 - Визнає складність та нелінійність соціально-економічної еволюції.
 - Припускає можливість впливу спонтанних змін в економіці на виникнення кризових ситуацій.
 - Аналізує множинність, різноспрямованість та різну якість внутрішніх і зовнішніх факторів, які можуть впливати на соціально-економічний розвиток.
 - Виходить з того, що один і той самий ефект в економічній системі може бути досягнутий під впливом різних імпульсів.
-

- У вивченні економічної теорії для більш чіткого розуміння її предмету слід виділити:
- **сферу досліджень** – економічне середовище, у якому здійснюється господарська діяльність;
- **об'єкт досліджень** – економічні явища і процеси;
- **суб'єкти дослідження** – дійові особи економіки;
- **предмет дослідження** – життєдіяльність господарських суб'єктів, їх економічна поведінка в процесі реалізації потреб та інтересів;
- **основне завдання** – показати взаємозв'язки і взаємозалежності в економічних явищах і процесах, щоб розкрити механізм вирішення проблеми обмеженості економічних ресурсів.

Розв'язуючи проблему обмеженості ресурсів, економічна теорія повинна допомогти суспільству розв'язати три головних завдання: 1) що, або які товари і послуги необхідно виготовляти і в якій кількості?; 2) як ці товари і послуги треба виробляти?; 3) для кого виробляти?

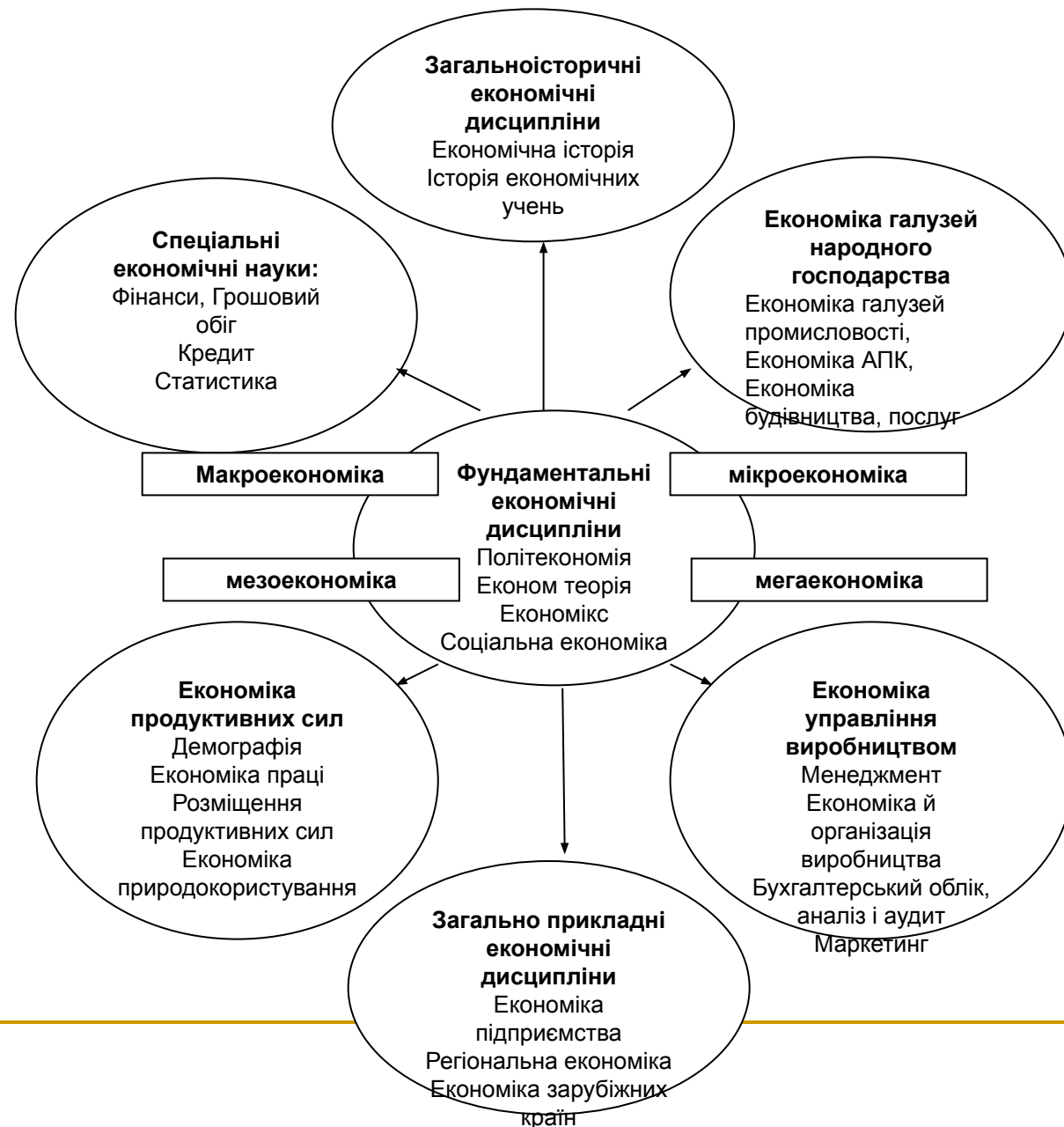
Сучасна економічна наука розглядає економіку на різних рівнях:

1. **Мікрорівень** - це рівень функціонування окремого підприємства, фірми домашніх господарств.
2. **Мезорівень** – рівень функціонування окремих регіонів, галузей, підсистем (територіально-виробничі комплекси, агропромисловий комплекс, бюджетна сфера, вільні економічні зони тощо).
3. **Макрорівень** – економіка певної країни, національне господарство, або світове господарство.
4. **Мегарівень** – функціонування світової економіки. Предметом мегаекономіки виступають міжнародні економічні відносини, проблеми економічної інтеграції та глобалізації.
5. **Позитивна економічна теорія** ставить за мету вивчення суті економічних процесів і явищ, їх взаємозв'язків і взаємозалежностей, тенденцій розвитку. Позитивний аналіз констатує наявність певних тенденцій, принципів, закономірностей, розкриває дію економічних законів.
Нормативна економіка стосується розробки рекомендацій чи пропозицій щодо подальшого розвитку чи вдосконалення економічних процесів. Тобто позитивна економічна теорія вивчає те, що є, а нормативна – те, що має бути.

Як наука економічна теорія покликана виконувати ряд функцій:

- 1) **Пізнавальна, або світоглядна функція**, яка полягає в тому, щоб пояснити суть економічних явищ і процесів, які відбуваються, показати закономірності їх розвитку. Вона пояснює суспільно-економічні явища і процеси, визначає тенденції їх розвитку, вивчає закономірності розвитку економічних систем, створює наукову основу для розуміння економічної дійсності. Ця функція формує **наукове економічне мислення** у тих, хто її вивчає. Це сукупність поглядів, уявлень та суджень людини про реальну економічну дійсність, які визначають її економічну поведінку. Наукове економічне мислення дозволяє правильно оцінити економічну ситуацію і прийняти раціональне економічне рішення.
- 2) **Методологічна функція** - означає розробку методів, засобів інструментів наукового пізнання економічних процесів для використання їх всіма іншими економічними науками. Вона є теоретичною основою та розробляє методи економічного дослідження для цілого ряду конкретно-економічних наук (спеціальних і галузевих).
- 3) **Практична функція** - створення конкретних рекомендації для правильної економічної поведінки людей, для регулювання господарської діяльності підприємств, для розумної, виваженої економічної політики держави. Економічна теорія є основою економічної політики, а через неї пронизує всі сфери господарської практики.
- 4) **Виховна функція** – формування у громадян сучасної економічної культури, культури споживання, принципів економічної поведінки, бажання досягти високих успіхів у бізнесі, бути лідером, професіоналом своєї справи.
- 5) **Прогностична функція** – наукове передбачення перспектив майбутнього економічного розвитку, що знаходиться в основі розробки економічних планів і прогнозів.

Усі економічні науки поділяються на групи



3. Економічні закони, принципи і категорії. Система економічних законів.

Кожна наука оперує своїми поняттями, які дозволяють розуміти її зміст. Це категорії даної науки. Абстрактні логічні поняття, які відображають в узагальненому вигляді суть економічних явищ і процесів, називають **економічними категоріями** (наприклад, „товар”, „ціна”, „прибуток”, „валовий внутрішній продукт” тощо). Вони мають чіткий зміст, дозволяють охарактеризувати певний процес чи явище, пояснити його специфіку, основні характеристики та відмінності.

Економічні принципи – теоретичні узагальнення, що містять певні допущення, усереднення, які відображають загальні тенденції розвитку економічної системи або певних процесів чи явищ. (наприклад, ринковий принцип розподілу доходів відповідно до вкладу факторів виробництва).

Економічні закони - це об'єктивні, істотні, стійкі, такі, що постійно повторюються, причинно-наслідкові зв'язки в економічних процесах і явищах. Вони розкривають сутність економічних відносин та зв'язків (наприклад, закони попиту й пропозиції, спадної продуктивності факторів виробництва та ін.).

Розрізняють економічні закони всезагальні, загальні та специфічні.

- **Всезагальні закони** стосуються усіх етапів розвитку виробництва та суспільно-економічних відносин. До них відносять, наприклад, закон зростання потреб, закон економії часу). Пізнання всезагальних економічних законів допомагає досягнути фундаментальні основи та послідовність розвитку людського суспільства.
 - **Загальні закони** - це такі, які діють у кількох економічних системах (наприклад, закони товарного виробництва).
 - **Специфічні закони** характерні лише для однієї економічної системи (закон планомірного пропорційного розвитку у командній економіці).
 - **Стадійні** економічні закони діють на певній стадії розвитку економічної системи (наприклад, закон монополізації виробництва, закон соціалізації виробництва).
-

Розрізняють три рівні використання економічних законів:

- ❑ **Науково-теоретичний**, коли на основі результатів наукових досліджень формулюються економічні закони для того, щоб пояснювати економічні процеси та створювати концепції економічного розвитку.
- ❑ **Державно-управлінський**, коли держава, спираючись на знання про дію об'єктивних економічних законів, розробляє правові норми та господарські закони з метою регулювання економіки.
- ❑ **Господарсько-практичний**, коли використання знань про економічні закони відбувається у практичній діяльності господарських суб'єктів. Механізм господарювання узгоджує функціонування і розвиток ланок економічної системи, приводить у відповідність продуктивні сили і економічні відносини. Він являє собою сукупність конкретних форм господарювання, організаційно-інституціональних систем, методів і важелів регулювання економічних процесів.

4. Методи пізнання економічних процесів і явищ. Загальні та спеціальні методи наукового пізнання та їх використання.

Метод дослідження - це сукупність принципів побудови, форм і способів наукового пізнання. Кожна наука має специфічні методи дослідження.

Усі методи економічного дослідження поділяються на **загальнонаукові та конкретно-економічні**.

До загальнонаукових відносяться такі елементи, як наукові абстракції, аналіз і синтез, індукція та дедукція, історичне і логічне, математичні методи і моделі.

Наукове абстрагування - звільнення уявлень про предмет дослідження від часткового, нетипового, короткочасного, а знаходження в них суттєвого, постійного, типового.

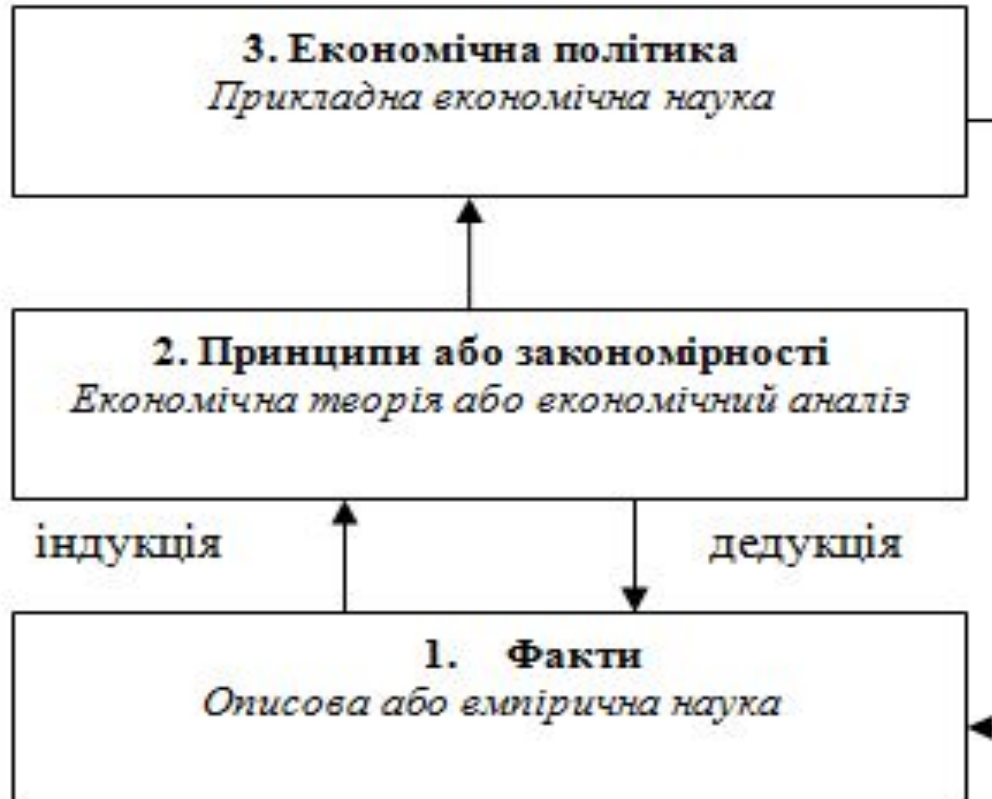
Аналіз - спосіб дослідження, при якому складний економічний процес або система поділяється на складові частини, елементи, підсистеми і всі вони досліджуються окремо.

Синтез - спосіб дослідження, пов'язаний із об'єднанням окремих складових частин, елементів, підсистем в єдину систему, яка і є предметом дослідження. Він допомагає визначити економічні закони і закономірності, сформулювати принципи та концепції економічного розвитку.

поєднання історичного і логічного способів дослідження. На відміну від історика, економіст намагається, вивчаючи історичні факти господарського життя різних країн і народів, виявити ті процеси, які є закономірними.

Математичні методи і моделі допомагають встановлювати кількісні та якісні залежності в економічних процесах, які допомагають зрозуміти суть і можливості їх розвитку, мають дуже важливе значення для програмування економічних процесів.

Загальна схема економічного дослідження



До *конкретно-економічних* методів економічного дослідження відносяться: альтернативний аналіз, граничний аналіз, методи абсолютних та порівняльних переваг, аналіз еластичності, табличне, графічне, аналітичне моделювання, оптимізація та визначення рівноваги.

Н.Грегорі Менкью у книзі „Принципи економікс” розглядає десять принципів економічної науки:

Принцип 1. Людина вибирає.

Принцип 2. Для отримання бажаного результату необхідно здійснити витрати.

Принцип 3. Раціональна людина думає термінами зміни граничних величин.

Принцип 4. Людина реагує на стимули.

Принцип 5. Торгівля на благо кожного.

Принцип 6. Як правило, ринок – прекрасний спосіб організації економічної діяльності.

Принцип 7. Інколи уряд має можливість здійснювати позитивний вплив на ринок.

Принцип 8. Рівень життя населення визначається здатністю країни виробляти товари та послуги.

Принцип 9. Ціни зростають тоді, коли уряд друкує занадто багато грошей.

Принцип 10. У короткостроковому періоді суспільство повинно зробити вибір між інфляцією і безробіттям.

Помилки при вивченні економічних явищ і процесів:

- Учені різних напрямків, а також представники різних галузевих наук можуть **по-різному трактувати** сутність тих самих економічних понять, по-різному записувати їх умовними позначками, і від того не розуміти один одного.
- **Суб'єктивні погляди** певних науковців можуть бути помилковими, заснованими на невірних висновках, на недостатньому або суб'єктивно відібраному фактичному матеріалі. Інколи фактичний матеріал може підтасовуватись під наперед вигадану теорію.
- В економічній науці дуже стійкого значення набувають **певні дефініції**, які роблять прийнятною чи непринятною ту чи іншу теорію. Досить складно сьогоднішня економічна наука в Україні відходить від марксистських догм та логіки Марксового дослідження.
- В економічному дослідженні через велику чисельність господарських суб'єктів і специфіку їх потреб та інтересів часто трапляються **помилки**, коли на основі положення, яке правильне для окремого індивіда або групи осіб, робиться висновок щодо цілої групи або суспільства в цілому.
- Інколи виникають **помилки причинно-наслідкового характеру**, коли дослідники на основі недостатньої кількості фактів господарського життя роблять невірні висновки щодо наслідків.

Дякую за увагу!
